

Széphalom, Debrecen és egy „szabados bosszú” – Miért tette „kapóssá” Kazinczy Ferenc Sylvester Grammatikáját?

Gáborjáni Szabó Botond

művelődéstörténész, a Tiszántúli Ref. Egyházkerület ny. gyűjteményi igazgatója, Debrecen

Absztrakt: Amikor debreceni értelmiségiek megakadályozták (költő barátjuk) Csokonai életművének neoklasszicista normák szerinti „megjobbítását”, Kazinczy bosszút fogadott. A széphalmi vezér a nyelvújítás-korának heves elvi küzdelmeibe sodródva, Sylvester János Grammatikájának kritikai glosszáiban is előadta súlyos vádjait, melyeknek ezúttal utóéletével is megismerkedünk. Csokonai és a népinek mondott irányzat végül – az ő akarata ellenére – megérdemelt helyére került irodalmi kánonunkban.

Kulcsszavak: Kazinczy, Debrecen, Csokonai, nyelvújítás, Sylvester Grammatikája.

„Nagy hiba [...] a’ régiek virtusit vagy hibáit a’ mai világ’erköltseiből itélni meg.” Pápay Sámuel, 1808.

Kazinczy kezdetben a debreceniekkel egybehangzó nézeteket vallott nyelvünk megújításáról, így az analógiát követő szóalkotásról is.¹ Néhány év múltán, fogása idején már ellenérzésekkel fogadta az 1795-ben kiadott *Debreceni Grammatika* (a továbbiakban *DGr*) lényegét, a mű köznépi hivatkozásait és azt, hogy szerzői bírálták új irodalmunk magyartalan fordulatait.² Szerepe kétségtől pótolhatatlan a nyugat-európai irodalmak értékeinek közvetítésében és „modern” szépírodalmunk önállósodásában, levelezése egy fél évszázad talán legbeszédesebb magyar forrása. Ellenzői szerint azonban az volt egyik legnagyobb tévedése, hogy stiláris gazdagodást remélt a kiművelt nyugati nyelvek szórendjének, idiómáinak

¹ A debreceni érvekkel azonosan bírálta Johann Martin Miller *Szigvárt klastromi története* c. regényének Barczafalvi Szabó Dávid általi fordítását, elítélve túlkapásait. Kazinczy 1789, 178–187. *Köszönettel tartozom Fazakas Gergely Tamás és S. Varga Pál irodalomtörténészek értékes észrevételeiért!*

² *Kazinczy levelezése*, a továbbiakban *KazLev*, kötetszám, lapszám, levél sorszáma: *KazLev*, 2:421, 477. sz., Kazinczy Ferenc Kis Jánosnak, 1797. nov. 16.

és egyéb sajátosságainak átvételétől.³ Idővel a „más típusú nyelvújítási irányzatok képviselőit” *ortológusoknak* minősítette⁴ (akik üldözik a *neológusok* táborát), miközben leghívebb követőinek is fejtörést okozott ezen irányzatok, köztük a cívisváros értelmiségének termékeny nyelvújítása.⁵

A széphalmi mester „debreceniséggel” kapcsolatos álláspontjának lényege a kezdetektől nyilvánvaló,⁶ – a „diabolizációig” terjedő absztrakt képzet tíz esztendőn át helyettesítette az ortológia fogalmát – azonban a helyi vitapartnerek nézetei jórészt rejtve maradtak. Pedig levelezésükből egyértelmű a konfliktus legfőbb indítéka: megakadályozták a Csokonai-hagyaték kiadását, azaz „megjobbítását”,⁷ és ezzel együtt a mester kanonizációs törekvéseit. Amint ezt a helyi kontrollforrásokat elemző dolgozatomban bőségesen dokumentálom, Kazinczy képtelen volt elviselni ezt a sérelmet. Leveleiben egyre élesebben szólt a költői életmű „szemetjeinek” eltakarításáról, a kikosarazást „gyalázásnak”, „támadásnak” és „bántásnak”, a bosszút általánosságban is „szabadosnak” minősítette.⁸

A debreceni költő széphalmi korrekciójának gondolata egylényegű az európai elitkultúra „önvédő mechanizmusaival” – normasértésekre adott válaszaival –, melyek jellegzetessége „az elfedés, az elhallgatás és az elutasítás”. (E kultúra képviselői „rútnak, aljasnak nevezik azt, mi csak túlfinomult etikett szabályaiba vert ízlésnek lehet olyan”).⁹ Ezúttal e normakövető szakmai érdekérvényesítés további részleteiről, kapcsolati háttéréről és a nyilvánosság előtti lejáratás körülményeiről szólok, melyre Sylvester János *Grammatica Hungarolatina* című művének (a továbbiakban: Sylvester Grammatikája) közreadása is alkalmat kínált. A mester polemikus megnyilvánulásai párhuzamosan ismertetem, hogy ő maga hogyan viszonyult azokhoz a jelenségekhez, amelyeket bírált. Miközben a régiek virtusait, jellemét és morális megpróbáltatásait érzékeljük, feltárul e „tsinosodásban”

³ Gáborjáni Szabó B. 2022, 511–519. Egy ideig a nyelvtani nemek átvételétől sem idegenkedett.

⁴ Csetri L. 1990, 96.

⁵ „[N]em telik bele sok idő, hogy ismét új technicus terminusok fogják Debreczenből Magyar Országot el árasztani”. *KazLev*, 6:310–311, 1450. sz., Kölcsey Kazinczy Ferencnek, 1809. márc. 29.

⁶ Teljes körű vizsgálatát lásd Debreczeni Attila 2020, 24–71.

⁷ A debreceniek az uralkodó neoklasszicista normákkal szemben is elsőbbséget adtak a költői szubjektumnak és eredetiségnek: „[A]zt sem tagadjuk mi, hogy ne jobbíthatnál majd mindnyáján: de már akkor a' világ Korinthusi értzet kapna, nem egy magános értzet.” *KazLev*, 3 : 294, 735. sz., Szentgyörgyi József Kazinczynak, Mart. 19-én, 1805.

⁸ Gáborjáni Szabó B. 2024, 472–473, 476.

⁹ Milbacher R. 2000, 18–21. és 43.

lévő kor valósága, és az a tény, hogy ekkoriban a legádázabb ellenfelek brutálisabban kezelték vitapartnereiket, mint a mi történetünk szereplői.¹⁰ E szereplők közül Kazinczy támaszt és szövetségest remélve sodródott a századelő legharsányabb szellemi összecsapásába, a kor két nagy nyelvész literátora, Verseghy és Révai ütközetébe.

Lényeges körülmény, hogy a vezérségre törekvő írónak Csokonai sírkövére szánt feliratát – az Árkádia-pört kiváltó hírlapi közleményét –,¹¹ több mint egy esztendővel előzte meg egy indulatos levél, amely egy a magyar nyelv „mívelésére” kiírt pályázat, és egyben saját irányzata érdekében született.¹² A pályázat fő támogatója az evangélikus egyház tekintélyes világi vezetője, báró Prónay László főispán, a magyar nyelv és irodalom patrónusa volt, ő biztosította a pályadíjat és az ő fia volt a zsűri elnöke is. A mester kevés kockázatot vállalt kérelmével, melyet Kis János evangélikus lelkész támogatására küldött, aki az ő közeli barátja, levelezőtársa és korábban éveken át a Prónay család házitanítója volt. Kis János a pályázatot egy Jenisch nevű német szerző nyelvi univerzalizmust tápláló művére építette, melynek olvasását Kazinczy még fogsága idején ajánlotta számára, a *DGr* bírálata közben.¹³ Ezúttal előzetesen tudatta európai műveltségű követőjével, hogy pályaműve érdekében szólni fog „az öreg Prónaynak”, azt is jelezve, hogy a „Debreczenieken átkozott szabdalásokat” fog ejteni.¹⁴

A széphalmi vezér Kishez fűződő viszonyáról sokat mond az a részlet, amelyről néhány héttel korábban két debreceni barátjának is beszámolt: a lelkésznek az ő házasságkötésére írott versét minősítette a magyar költészet addigi csúcsteljesítményeként.¹⁵ (E két barátnak nem említi, hogy ez a 28 strófa az ő írásbeli felkérésére született,¹⁶ második levelében ugyanakkor amellet is érvel, hogy a

¹⁰ Rájnis József pl. „bűdös nyálú” tudatlannak minősítette tiszteletre méltó szerzetestársát, Baróti Szabó Dávidot. Szalai A. szerk. 1980, 125. (Vö. egy „*rettenetességig*” menő és „*gyalázatos*” *perlekedés* alábbi alfejezetével!)

¹¹ Kazinczy F. (1806.) In: Szalai A. szerk. 1980, 400–402.

¹² *KazLev*, 3 : 386–387, 786. sz., Kazinczy B. Prónay Lászlónak, Jul. 15d. 1805. Kultsár István pályázati felhívása a Magyar Kurir 1804. évfolyamában jelent meg, a II. negyed 31. lapján.

¹³ „Jenisch Vergleichung von 14. Europäisch. Sprachen”. *KazLev* 2: 420–422, 477. sz., Kazinczy Kis Jánosnak, Novemb. 16d 1797.

¹⁴ *KazLev* 3: 375–380, 784. sz. Kazinczy Kis Jánosnak, Júl. 14d. 1805, 378–379.

¹⁵ *Kazinczy Ferencnek öszvekelésére Gróf Török Sophia-Antoniával, Novemb. 11dikén, 1804.* „[S]zebb munkát magyarban nem ismerek [...] felküldöttem Bécsbe.” *KazLev* 3: 318–319, 749. sz. Kazinczy Szentgyörgyi Józsefnek. 1805. ápr. 29.

¹⁶ „Én tőled azt várom, azt kérem, azt kívánom, hogy Te az én szerelmemet tedd halhatatlanná Maradékink emlékezetében.” *KazLev* 3: 242–247, 710. sz., Kazinczy Kis Jánosnak, I. Jan. 1805, 247.

Csokonai-szövegek gondozására neki volna a legtöbb jussa.)¹⁷ Az evangélikus lelkész „mennyei szépségű” költeménye – melynél „szebb éneket Magyar fül még soha nem hallott” – felcsillantja azt a reménységet, hogy még az unokák nemzedéke is Kazinczyt választja majd vezérnek.¹⁸ Elsőként azokat a debrecenieket értesítette Kis János hódolatáról, akik az adott ügyben nem fogadták el vezetését, fellépését autokratikusnak ítélték,¹⁹ megtagadva tőle, hogy a költő befogadóinak tömeges legitimációjával szemben a maga fennkölt ízlését érvényesítse. A mester mélyen lenézte és ostromozta az alkalmi költeményeket,²⁰ de fenntartásai eltűnedeznek, amikor e poémákat ő maga írja, róla szólnak, vagy általa tisztelt és kedvelt személyekkel foglalkoznak.²¹ „Magyar lant mennyeibb zengzeteket még nem adott, mint a' Te kezdedben!” – írta Kis Jánoshoz, aki ezúttal valóban felülmúlta *önmagát*.²² Később megjegyezte, hogy ezt a verset Schiller halálára tekintettel „Göthének 's Wielandnak küldöm meg, mihelytt nyomtatva lesz”.²³ A szövegeket kiegészítette saját rézmetszetű arcképével, és ezt bőséges készletből tehette: 1817-ig 23 portrét készíttetett magáról.²⁴

A kifinomult „ízletű” mester érdemeit nagyra értékelő Horváth János – hasonló jelenségekre vonatkozóan – „önmagát túlbecsülve dédelgető, gyönyörködve szemlélő, 'különösségeiben' magának tetszelgő” személyiségként mutatja be Kazinczyt.²⁵ Az irodalmi vezér tapasztalati úton is könnyen eljuthatott a felismerésig, hogy a hiúság a virtusnak lendítő ereje – „rugója” és „ingerje” lehet –, tehát hatékony hajtóerő.²⁶ Lépéseit azonban sokkal inkább hiúságának sebei motiválták, az a tény, hogy az arra illetékesek megakadályozták a sajtóban is bejelentett kiadói szándékának megvalósítását. Szentgyörgyi doktor – az ő közeli debreceni barátja,

¹⁷ KazLev 3: 321–323, 751. sz. Kazinczy Nagy Gábornak. 30. Apr. 1805. 322.

¹⁸ Uo. „Hogy a' mint bámulni fogja dicsőséged' /A' boldogságban is hív Unokánk, téged /Válasszon Vezérnek.”

¹⁹ „Minap mondtad, hogy te a' jót sem szereted, ha autokratorai módon közlik veled.” KazLev 3 : 285–291, 733. sz., Kazinczy Szentgyörgyi Józsefnek, 13. Mart. 1805. 287.

²⁰ „[N]em szeretem az Alkalmatosságokra írt verset és Munkákat [...] azok mind hazug dicséretnek.” KazLev 3: 273–276, 723. sz., Kazinczy Kozma Gergelynek, 1805. március 1.

²¹ Hász-Fehér K. 2000, 167–168.

²² „Kérlek, ne halaszd sokára Epistoládnak Német fordítását visszaküldeni, hogy a: Magyar textushoz azt is hozzá nyomtathassam, és Schillernek 's az Allg. Lit. Zeitg. Írójainak megküldhessem.” KazLev 3 : 356–357, 770. sz. Kazinczy Kis Jánosnak, 4. Jún. 1805. (Friedrich Schiller 1805. május 9-én halt meg.)

²³ KazLev 3: 375–380, 784. sz. Kazinczy Kis Jánosnak, Júl. 14d. 1805, 378.

²⁴ Sz. Kürti K. 1988, 257.; A nemzet nagyjait „megörökítő” 18. századi portrék panteonizációt és eszményítést szolgáló funkciókon kívüli jelentőségéről: Bódi K. 2015, 53–57.

²⁵ Horváth J. 1931, 263.

²⁶ KazLev 3 : 285–291, 733. sz. Kazinczy Szentgyörgyi Józsefnek, 13. Mart. 1805. 286.

kezelő orvosa, ugyanakkor Csokonai és a magyar nyelv géniuszának védelmében következetes ellenfele – nárcisztikus önszemléletével kapcsolatban arra figyelmeztette, hogy „A' hiúság [...] soha sem jó; [...] kibe minél kevesebb van, annál jobb ember. Az olyan virtusért pedig, mellynek ez egyedül a' rugója, sem én, sem a' közönséges tiszta morál, nem sokat adnánk.”²⁷

A Prónay báróhoz írott levél látszólag egyetlen konkrét ügyre, egy ízléshez közeli bíráló bizottság felállítására vonatkozott. Valójában táborának tartós megerősítését, illetve a távoli jövőre, bármiféle pályázatra és a mecenatúrára vonatkozóan is a debreceni résztvevők pamfletszerű befektetését szolgálta. Azok lejárátását, akiknek

„...nincs semmi ízlések. Merő gögből nem olvassák újabb íróinkat”²⁸, akik „fél századdal vannak hátrább a' tudásban; 's azt emlegetvén, hogy nyelvünk orientális nyelv, a' Scythiai sivatag pusztákra igazítanak bennünket, hogy ne Palladiótól tanuljunk architecturát, hanem az azok' kunyhójukból; ne Lesszing, Göthe, és Schiller legyenek példányaink a' theatrumi darabok' írásában, hanem a' Kalmük fescetismus játékok játszó; ne a' Raphaél Madonnáját 's Guido' angyali arczat-jait festegessük, hanem az Ázsiai buta főket.”

A mester „debreceniség” főbiáját fokozhatta Budai Ézsaiás néhány héttel korábban írott levele is. Az ifjú professzor – aki már a göttingeni könyvtárban fél tucat nyelven jegyzetelgetett²⁹ –, azzal provokálta a nyugati nyelvek idiómáinak tükröfordításaitól elragadtatott irodalmárt, hogy Csokonai ifjúkori verseit többre becsüli, mert azok mentesek az efféle idegen hatásoktól.³⁰

A pályázat utóöngéjeként a széphalmi mester kifejezte köszönetét ifjú Prónay Sándornak Kis János első díjáért. Eszerint a bírálók hozzájárultak az ő szándékai szerinti kanonizációhoz, megadták a szükséges irányt, segítve a rossz ízlésű cívisvárossal szemben meghatározni az általa elvárt tónust, stílust és modort.³¹ A

²⁷ *KazLev*, 3 : 294, 735. sz., Szentgyörgyi József Kazinczynak, Mart. 19-én, 1805. A hasonló feddések hozzájárulhattak ahhoz, hogy a mester „önimázsépítése” során – magát „nem historiai személynek” minősítve – önéletrajzi írásaiban folyton szerénynek mutakozzon.

²⁸ Valójában nyomtatásban is bírálták az új irodalom idegenszerűségeit. Vö. pl. *DGr*, XX.

²⁹ A szakirodalmat ajánló professzorok fel sem tételezték, hogy valamelyik nyelvet ne ismerné. Vö. Borzsák I. 1955, 180.

³⁰ *KazLev* 3: 284, 732.sz., Budai Ézsaiás Kazinczynak, 10. Mart. 1805.; A levél hatásáról: „*KazLev* 3: 297–298, 737. sz. Kazinczy Szentgyörgyi Józsefnek, 23. Mart. 1805.

³¹ „[Í]róink eddig vakon tapogattak, 's a' Sión' kolompozója [a debreceniek] sokakat elszedítettek a' jobb fők között. Ez megadja literatúránknak a' directiót 's elintézte a' tónust.” *KazLev* 3: 433–436, 817. sz. Kazinczy Prónay Sándornak, 433–434.

Prónay Lászlóhoz írott levélben jelenik meg először az a vádpont is, hogy a debreceniek „mások sok esztendei stúdiumokból” írták Grammatikájukat, ráadásul „olly rosszat, és olly rosszul, a' millyet [...] senki nem írt volna.” „Szüntelen azon vagyok, – ígérte – hogy ezt a' nyomorult munkát abba a' betsbe hozhassam, a' mellyet érdemel”.³² Szavát derekasan be is tartotta, főként a Sylvester Grammatika kiadásával, amely nyomdai és egyéb nehézségek folytán csak három év múltán jelenhetett meg. Az utóbbi vállalkozásról Bartók István alapos kutatásai tájékoztatnak,³³ így az alábbiakban a kiadványnak csupán a beigért leszámolással összefüggő részleteit vizsgálom, illetve a könyvritkaság esetleges vándorútjára tekintettel a régi könyvek néhány debreceni gyűjtőjének figyelmet érdemlő kapcsolatait jelzem.

Az irodalmi vezér a *Magyar régiségek és ritkaságok* első kötetének kísérő szövegében úgy vélekedett, hogy Sylvester 1539-ben megjelent felbecsülhetetlen értékű, ritka nyomtatványa – anyanyelvünk törvényszerűségeit vizsgáló első rendszeres nyelvtanunk – sem hazai, sem külföldi könyvtárakban „nem találtatott”. Kazinczy három esztendőn át ostromolta Sinai Miklóst, a könyv tulajdonosát, a Református Kollégium idős tanárát „erőszakig vitt” kéréseivel, míg végre sikerült Sylvester művét lemásoltatnia. Budai Ézsaiás kéziratok hagyatéka azonban 1804 júniusában készült feljegyzéseket őriz a Sylvester Grammatika bécsi császári könyvtárban őrzött példányáról.³⁴ Bár a szóban forgó mű első bibliográfiai leírása éppen Michael Denistől, a császári könyvtár igazgatójától származik, Bartók István óvatosságra int, mert a kötet egyetlen régi vagy új bécsi könyvtári katalógusban sem szerepel.³⁵ Borsa Gedeon feltételezése szerint a professzor a titoktartás miatt említette a bécsi könyvtárat, nehogy híre keljen a féltve őrzött ritkaságnak. (A titkolózás oka lehetett az is, hogy a nagyra hivatott Sinai maga szeretne volna e ritkaságot közreadni, de sorsának fordulatai és elhúzódó perei számos tudományos tervét megakadályozták. A bécsi lelőhelyre hivatkozás ötlete tőle is származhat, ő ugyanis 1801-ben valóban kutatott a császári könyvtárban: Anonymus eredeti kézírata alapján helytálló kritikai megjegyzései voltak annak Schwandtner-féle kiadásáról.)³⁶

A debreceni piaristáknál a tanrend szerint 1776 táján még használt Sylvester Grammatika sorsáról semmi biztosat nem tudunk. Tekintettel azonban arra, hogy az eretnekmisszió terén jeleskedő rend viszonylag elszigetelten működött

³² *KazLev*, 3 : 386–387, 786. sz., Kazinczy Prónay Lászlónak, Jul. 15d. 1805. 386.

³³ Bartók I. 2007a, 2007b, 587–594. és Bartók I. – Stemler Á. 2011, 72–86.

³⁴ Budai Ézsaiás feljegyzései, *Extractus ex libris Bibliothecae Caesariae Vindobonensis*, Bécs, 1804. ff. 1–28. Sylvester, Joannes: *Grammatica Hungarolatina in usum puerorum recens scripta*, Sárovar, 1539. Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtára (TtREK), Kézirattára, R586.

³⁵ Bartók I. 2009, 350–351.

³⁶ Révész I. 1959, 63.

Debrecenben,³⁷ jelentősége lehet egy szenvedélyes könyvgyűjtővel ápolt kiváló kapcsolatuknak. A gyógyítással is foglalkozó Kazay Sámuel debreceni patikus, aki a 18. század legnagyobb, középkori kódexeket és ősnymtatványokat is őrző, 2500 kötetes polgári magánkönyvtárát létrehozta – egy bírósági tanúvallomás szerint³⁸ – a piarista atyák „Ordinarius Doctora” volt. Weszprémi István, aki (egyes részleteket homályban hagyva) három ízben is publikálta a kiadvány meglétét³⁹ – a patikus egykori diáktársa, keresztkomája és alig 50 méter távolságban lakó szomszédja –, nemcsak gyógyszereket készíttető orvosként látogatta a gyűjteményével büszkélkedő öreget.⁴⁰ (Weszprémi doktor veje – Földi János – Kazinczyval váltott leveleiből ítélve ismerte Sylvester nyelvjárását, de grammatikájára nem hivatkozik.)⁴¹ A mű egyetlen ismert példányát birtokló Sinai Miklós könyvtára szintén tekintélyes, közel 1700 kötetet tartalmazott. Ezek harmada korszerű 18. századi szakkönyv volt, ő azonban régi forrásokat és elérhetetlen ritkaságokat is gyönyörűséggel olvasott, kutatót és igyekezett megszerezni.⁴² (A legújabb szakirodalom a professzor eddig ismeretlen, 711 tételes könyvlajstromáról is beszámol.)⁴³ A szenvedélyes könyvgyűjtő Kazay patikus ráadásul Sinai Miklós bizalmasa (a Kollégiumban egykor diáktársa sőt „szobatársa” volt)⁴⁴ aki egy másik nagy könyvgyűjtővel váltott leveleiben „komám Uramnak” sőt egyenesen „lelki emberének” titulálta Sinait.⁴⁵ Amennyiben tehát a professzor példánya korábban a piaristaké volt, a könyv útját ez a két felet összekötő kapocs is magyarázhatja. Kazinczy nemcsak kiterjedt levelezésében, de 1805-ben a Magyar Kurírban is beszámolt a kiadás tervéről. Bartók István arra is felhívta a figyelmet, hogy Budai

³⁷ 1770-ben a lakosság 1,53%-a volt katolikus, az egyházpolitikai nyomás komoly feszültséget keltett. Vö. Révész I. 1966, 36–37.; Rácz I. 1981, 175.

³⁸ „...becsüli ötöt Piaristarum Reverendus Dominus Pater Rectora is, és az egész Piaristák Clastromjában lakozó jó érdemű Páterek, mert még most is a Seminariumnak mint megannyi Ordinarius Doctora.” HBML IV. A. 6/d.205. Documenta Baranyiana 308–309.

³⁹ Sylvester Grammatikája, 1808, *Az olvasóhoz* VI. (Weszprémi híradásai „az 1792-diki Újságlevelekben” és a Kassai Museum 11. kötetének 422. lapján jelentek meg.)

⁴⁰ Gáborjáni Szabó B. 2014, 50–51.

⁴¹ KazLev 2 :234–241, 390. sz. Földi János Kazinczynak, Szathmár, 1791, 238.

⁴² Sinai prof. könyvtáráról: Gáborjáni Szabó B. 2014, 13. ill. a 38. jegyzet; Sinai érdeklődéséről: Hargittay E. – Szelestei Nagy L. 2007, 56.

⁴³ Sinai könyvjegyzéke Széll Farkas könyvtárában: Bánfi Sz. – V. Ecsedy J. 2024, 176.

⁴⁴ 1797. május 21-én az alábbiakat írta naplójába Sinai professzor: „Eltemettük Kazai Sámuel Urat, a ki patikarius vala [...] nekünk pedig egyik fiunkra nézve keresztkománk. Énnékem volt Collegiumban tanulásomkor kamarás társam is. Egész életébe a könyveket s tisztességes tudományokat szerette...” Rácz K. 1873, 530.

⁴⁵ Hargittay E. – Szelestei Nagy L. 2007, 68. A tíz debreceni értelmiségi Dobai Székely Sámuelhez írott levelei főként könyvekről, bibliofil értékekről és régiségekről szólnak.

Ézsaiás tudott a széphalmi mester szándékáról, sőt történeti munkájában sürgette a Grammatika jegyzetekkel történő megjelentetését.⁴⁶

Hogyan tehető „kapóssá” egy abbreviaturáktól hemzsegő⁴⁷ ódon grammatika?

Az irodalmi vezér helyi segítőjeként Nagy Gábor prókátor kínálkozott a leszámolás terén, akit ekkoriban komoly sérelem ért egy városi vezetőtől. Kezdetben ő is Csokonai életművének változatlan kiadása mellett állt, majd régi ügyfele mellé szegődött, és Sinaival kapcsolatos „nyomozást” is vállalt.⁴⁸ A mester levelezőtársait is értesítette: Virág Benedeket, Édes Gergelyt, Kozma Gergelyt és Szombathy Jánost. Miközben Szentgyörgyi doktorral (legalábbis a látszat szintjén) ápolta barátságuk maradványait, prókátorához írva jó előre bátornak, igazságosnak, tisztességesnek és mértékletesnek minősítette saját eljárását.⁴⁹

A kiadandó könyvritkaság akkor válhatott igazán értékesé az irodalmi vezér szemében, amikor első mondatát elolvasta. Sylvester szerint ugyanis „[a] grammatika a helyes beszédnek és írásnak a legjobb költők és prózáírók tekintélyére támaszkodó művészete”, így Kazinczy erre is építhetett a *DGr* köznépi normája ellenében.⁵⁰ (Az utóbbi lényege, hogy „a Köznépnel vagyon a tiszta Magyarság” azaz a magyar nyelv „génuszát” és egyedi vonásait „az idegen nemzetűekkel el nem keveredett” köznép őrzi. *DGr*, XVIII. Valójában Sylvester is fontosnak tartotta a nyelvszokást, „amelyen a beszéd ereje és normája alapul”.⁵¹) Amikor Verseyhy a köznyelvi úzusra hivatkozva támadta Révai felfogását,⁵² visszavonhatatlanná vált, hogy a széphalmi mesternek leginkább a pesti egyetem tanára mellett lehet keresni valóját, akinek a tiszteletre méltó régiség, a „veneranda antiquitas” – aranykorok írásaiból leszűrhető regulák – jelentik a norma forrását.

A Sylvester Grammatika nyomdakéziratát Nagy Gábor kézbesítette az Univerzitás professzorának, akit az irodalmi vezér ellenállhatatlan stílusban kérlelt

⁴⁶ Bartók I. 2009, 355.

⁴⁷ „Álmélkodást érdemel, hogy az a' gyermek, a' ki még csak kezdette tanulni a deák nyelvet, hogyan tudta az illy könyvnek hasznát venni.” (*Sylvester Gr*, IX.) A hasonló régi kiadványok – már a példányszámokból is következően – tanári kézikönyvek voltak.

⁴⁸ *KazLev* 3:372–373, 781. sz. Kazinczy Nagy Gábornak, 19. Jún. 1805.

⁴⁹ Uo. „Mit mond az Ur a' Debreczeni Grammaticán ejtett bátor és igazságos de nem immodestus csapásra?”

⁵⁰ Bartók I. 2004, 405. Vö. Bíró F. 2010, 241.

⁵¹ „*Usus*, apud quem est, et vis et norma loquendi”. Éder Z. 1990, 15.

⁵² „Akik tehát a régi magyar kézírásokat és könyveket akarják a tiszta magyar beszédnek [...] mustráivá tenni, felfordították a rendet...” Verseyhy F. 1805, In: Szalai A. szerk. 1980, 214.

munkájának legitimációjára: „ha valahol botlást látsz, megtévedésemet add tudtomra, azon ügynek nevében, a' mellynek egész életedben olly dicső módra szolgáltatál, esdekelve kérlek”.⁵³ A „Haza Hérósa” elvállalta a korrektúrát, pontosított néhány nyelvi, helyesírási és topográfiai kérdést, majd szívügyére, az *ikes igékre* tért. Ez volt a kor talán legvitatottabb nyelvészeti problémája: az *ikes* ragozás a 18. században felbomlóban volt, a jelenséggel az ország északkeleti részén élő írók tulajdonképpen már nem is találkoztak.⁵⁴ A *DGr* ugyan körültekintően foglalkozott az *ik*-ben végződő igékkel, de ragozásukat nem kezelte külön kategóriaként.⁵⁵

A professzor lényegében olyan választ küldött Széphalomra, amelyet előzetesen reméltek tőle: az „-ik névmásával megbővült gyökerű” igéknek, mely „forma mellett erősen hartzolok [...] legtzigéresebb Rontója Versegi, utána való a' Debretzeni Grammatica. Egyikének sem engedek[...]”⁵⁶ A taktikai szövetség a nyilvánvaló véleménykülönbségek⁵⁷ dacára is megkötött. Ezúttal a mester sem rejtegette ezeket a különbségeket: „[T]e mindenben a' régiek' auctoritását keresed, [...] nekem az új még kedves, kívált ha a' szót és szóllást szebbé teszi, vagy az újabb nyelvek szerint nüanszolja az ideákat”. Egy ragozási kérdésben is bátorkodott megjegyezni, hogy „itt csálhatatlanul nekem van igazam...”⁵⁸ Az „ország grammatikusa” ezután hamarosan elijesztette Eggenberger nyomdászt Sylvester művének kiadásától, tudatva, hogy az nem lesz kelendő. A széphalmi mester a nagy nyilvánosság előtt úgy tett, mintha erről a lépésről nem tudna. Előszavában valósággal tüntetett Révai barátságával, nyomatékosan hivatkozott elvi egyetértésükre, bizalmas leveleiben azonban keservesen panaszkolt csalódását.⁵⁹

Kazinczy ugyanis eleve olyan előszót tervezett a Grammatika elé, hogy a mű „kapós” legyen.⁶⁰ Nagy Gáborhoz írott (már idézett) levelében tudatosságára

⁵³ KazLev 3:373–374, 782. sz. Kazinczy Révai Miklósnak. 19d. Jún. 1805.

⁵⁴ R. Hutás M. 1972, 22–29.

⁵⁵ Uo. R. Hutás Magdolna szerint a debreceniek (a két generációval később megjelenő) Czuczor–Fogarasi szótár definíciójához hasonlóan az *ikes* igéket középigének, „a cselekvők és szenvedők között mintegy közép természetűnek” tartották.

⁵⁶ KazLev 3 : 381–385, 785. sz. Révai Miklós Kazinczynak, 1805. Júliusnak 14. napján, 384.

⁵⁷ Révai irtózik „az újabb nyelvek szerint való nüanszolástól”. KazLev 4: 40–44, 873. Révai Miklós Kazinczynak, 10. Febr. 1806.; Dicsérte a *DGr* szemléletét a ragok etimológiájának megközelítésében, illetve a mű V. toldalékát is. Vö. Révai M. 1973, 22.

⁵⁸ KazLev 4 : 4_7, 858. sz. Kazinczy Révai Miklósnak, 1806. január 4, 5.

⁵⁹ Kazinczy Kis Jánosnak és Cserei Farkasnak is beszámolt Révai eljárásáról. Vö. Bartók I. 2007b, 590–591.

⁶⁰ „Pedig én a' munkát egy nagy gonddal írt Praefatio's criticaí glossák által tettem igen is kapóssá.” Kazlev 3: 409–411, 803. sz. Kazinczy Cserey Farkasnak. Kázmér, Aug. 15d. 1805, 410.

is fény derül: azt is részletezi, hogy önmagát milyen színben kívánja feltüntetni. A fametszetek említése „artistai” tájékozottságát fogja igazolni, szellemességét a „Yoricki tréfás felvillámlás” jelzi, a reformáció említése pedig „gondolkodó fejet mutat”.⁶¹ Barátaikhoz ebben a témában küldött levelei egyrészt szerkesztői tevékenységéről szólnak, másrészt debreceni ellenfeleinek „átkozott szabdalásáról”. Az utóbbi témáról úgy véli, „[a’] félfejek azt fogják mondani, hogy az nem illik. Azért mondják azt, mert félfejek.”⁶²

Szöveggondozói feladatairól magabiztosan közli, hogy „azt cselekedtem, a’ mit a’ Classicusok’ Editorjai szoktak.”⁶³ A Grammatika Utóírásiának XXIII. lapján ugyanakkor emellett érvel, hogy a görög szöveg sok hibáját „kimutatni azoknak, a’ kik görögül tudnak, épen úgy nem szükség’ mint azoknak haszontalan, a’ kik a ’ nyelvet nem tanulták.” Sem Kazinczy, sem később Toldy Ferenc nem ismerte föl, hogy a nyelvtan ún. „hónapversei” Sylvester saját költeményei.⁶⁴ (Bartók István nagy felfedezése előtt egyedül a kiváló filológus Budai Ézsaiás volt, aki – öt kétszáz évvel megelőzően – sokáig ismeretlen kéziratában már feljegyezte Sylvester szerzőségét.)⁶⁵ Kazinczy által a Széchényi Ferenc könyvtárába – vélhetőleg a kiadás ideiglenes ellehetetlenülése miatt, a szöveg fennmaradását biztosítandó – 1808-ban elküldött nyomdakéziratban csak a rövidebb héber szövegek voltak bejegyezve, a hosszabbak üresen maradtak, tehát még ekkor is volt néhány pótlendő részlet.⁶⁶ Révai Miklóst arra kérte a mester, hogy „a’ gyomok’ kitisztongatásának terhet magadra vállalni méltóztassál”, másrészt javasolta, hogy két megbízható tanítványára bízsa a korrekciót, a minél pontosabb közlés érdekében.⁶⁷

A kiadvány „Utóírásiában”, a Sylvester nyelvtanához csatolt közönségcsábító „criticai glossák”-ban végül már nyomtatásban is hírül adta, hogy a *DGr* bírálókiből lett alkotó közössége „mások’ munkájikból” készített egy hasonlóképpen vétkes művet, felröva azt is, hogy a debreceniek az általuk kifogásolt hibákat nem a pályázat első helyezettjével javíttatták ki. (*Sylvester Gr*, XXIX. Az utóbbi kérdésben azonban csak a pályázat kiírói és finanszírozói dönthettek.)

A mester nyelvészeti kifogásainak csaknem teljes terjedelmét a mai barát**nő** fogalma helyett általa használt, erősen vitatott „barát**né**” mentegetésére szánta, majd gúnyos rövid megjegyzések követik egymást Debrecen magyar nyelvvél

⁶¹ KazLev 3:372–373, 781. sz. Kazinczy Nagy Gábornak, 19. Jún. 1805.

⁶² KazLev 3: 375–380, 784. sz. Kazinczy Kis Jánosnak, Júl. 14d. 1805, 379.

⁶³ Uo.

⁶⁴ A téma monográfiusa azelőtt publikálta felismerését, hogy Budai kéziratát kutatta volna. Vö. Bartók I. 2007a, 166–181.

⁶⁵ Bartók I. 2009, 352–353.

⁶⁶ Bartók I. 1970, 592.

⁶⁷ „[K]ivált a’ magyar textusra vigyázzanak, ne hogy az másképpen legyen accentizálva a’ Pesti új kiadásban, mint a’ régiben volt.” KazLev 4: 10–11, 861. sz. Kazinczy Révai Miklósnak, 1806. január 11.

kapcsolatos csálhatatlanságáról, illetve az -ódik, -ődik passzívumokról. A civis-városban és környékén gyakori használatban lévő -ódik, -ődik képzésű mediális igéket valóban kedvelték a helyi szerzők, mert ezekkel időnként elkerülhették az élő nyelvből azóta eltűnő -tatik, -tetik kellemetlen hangzását.⁶⁸ A Tiszántúlon kívül azonban olyan ellenállás volt ezek használatában, hogy a *mondatik*-ot felváltani igyekvő *mondódik* helyett például a *meg lesz mondva* típusú németes megoldás kezdett terjedni.⁶⁹ Kioktatás olvasható az élő és holt nyelvek különbségeiről, majd szinte leleplezésként következik a szerzők megnevezése, Hunyadi Ferenc kihagyásával. A leginkább elgondolkodtató részlet Domokos Lajos főbíró állítólagos panaszáról szól. A *DGr* ugyanis az idős Domokos y-ista írásmódjától eltérően foglalt állást helyesírásunk etimológiai megoldásai mellett,⁷⁰ és ez éppenséggel Benedek Mihály szerkesztői gyakorlatát dicséri.⁷¹ Összességében: a mű egészét illető általános ledorongolást említést is alig érdemlő nyelvészeti érvek alapták meg.

„Lesznek, a' kik jegyzéseimet olvasván, úgy fognak ítélni, hogy én élesebben költem-ki a' Debreczeni Grammatika ellen, mint kellett és illett, ' s azzal vádolnak, hogy ellenkezésem nem ered szintén tiszta forrásból [...] a' forrásra nézve mellyemben keresvén ' s ott fel is találván érette a' megnyugtatót, az állításokra nézve pedig abban, hogy a' *nemzet gondosabb Íróji egy értelemben vannak velem*. Természetes az, hogy Debreczen meg ne érthesse, miként lehessen az ő magyarságbeli állításait kérdésbe vehetni, mert ő magát csálhatatlannak tartja, ' s annak tartják mások is nem kevesen...” (Sylvester Gr, XXV.) Kiemelés tőlem – G.Sz.B.

A sokak kedvező véleményére utalás valóban megfelel a város regionális vonzáskörének és a *DGr* gyors elterjedésének.⁷² Azonnali hatását megalapozta, hogy a *Bétsi Magyar Hírmondó* pályázatának és hírverésének köszönhetően országosan ismertté vált, erősen hatott az iskolarendszerre, sőt – paradox módon – hasonló mértékben befolyásolta a nyelvújítás híveit mint a nyelvi szélsőségek harcos ellenzőit.⁷³ Kazinczynak ezzel a befolyással szemben is szüksége volt a „*nemzet gondosabb írójait*” hivatalból megtestesítő Révai országos tekintélyére. Magánleveleiben és nyilvánosan is biztosította a tudós nyelvészt, hogy „én Versegi és a' Virthi Lantos [Baróti Szabó Dávid] ellen veled tartok,” mert

⁶⁸ *DGr*, 113.

⁶⁹ Bárczi G. – Benkő L. – Berrár J. 1967, 571–572.

⁷⁰ „Mi lenne az Anglus vagy Frantzia' Nyelvből, ha azokbann a szók kiejtés szerint íródnának le ?” „Még illetlenebb tanult embereknek így bánni az Ígéknek Ragasztékos Formáival, és azokat így írni: hallya, láttya, tudgya; kivált pedig így: tuggygya higgygye...” *DGr*, 90.

⁷¹ Benkő L. 1960, 323, 327–328, 361.

⁷² Tóth P. 1998, 55–56.

⁷³ *KazLev*, 3: 220–222, 699. sz., Csehy József Kazinczynak, October 17-én este, 1804, 222.

„Debreczenben nekem, Nyelvrontónak, és Néked nincs szavunk”.⁷⁴ A Csokonai emlékmű publikált vitairataiban is közölt hatásos mondatokat a professzor megnyerésére, a „város” rovására: „Mi az a Révai Gramatikája? Az nem ér semmit! a Debreceni a jó!”⁷⁵

Kapcsolat egy másik „rettenetesség” menő és „gyalázatos” perlekedéssel

A kiadványnak szakmai garanciát szolgáltató nyelvészhez címzett levelében „kellem nélkül szűkölködő [...] rögzös beszédű” íróként, és „tökéletesen megromlott fejű Grammaticus”-ként minősítette Révai vitapartnerét, Verseghy Ferencet, arra kérlelve az Univerzitás professzorát, hogy „íróinknak megtévedéseket vezérlj a’ törvény alá, hogy a’ tanulatlanabb sereget el ne ámíthassák”.⁷⁶ (Szokatlan jelenség, hogy a „nyelv ura” és „szabad kéjű parantsolója” bíztat erre egy grammatikust, holott e tudomány művelőit tucatnyi levelében minősítette illetéktelennek, és ízlésük hiányában minden hasonló feladatra alkalmatlannak.⁷⁷)

Bár közeledésének bizalmas jellegét is tudatta,⁷⁸ levele a professzor polemikus iratának nyomdakéziratába „tsúszott” és debreceniesen szólván kinyomtatódott.⁷⁹ Révai ugyanis úgy értelmezte a Széphalomról érkező sorokat, hogy levelezőtársa „utálja” Verseghy álnokságát, egyetért a *tanítványok álnevén megjelenő* feleletekkel, végül arra bíztatta az író, hogy csatlakozzon a Verseghy elleni küzdelemhez.⁸⁰

Sylvester Grammatikájában a mester – a nagy nyelvész halála után – úgy minősítette a Révai-Verseghy vitát,⁸¹ hogy azt „szebb érzésűek kezekbe venni is undorodnak”. Némi joggal nevezte „irtóztató titulusú irtóztató munkának” azt a vitairatot is,⁸² amely ugyanúgy kihasználta az ő írói ismertségét, mint ahogy ő maga is a nyelvész tekintélyét. (*Sylvester Gr*, XXXVIII–XXXIX.) Megállapítja, hogy a professzor három tanítványának álnevén publikált vitairatok⁸³ „nagyobb

⁷⁴ *KazLev*, 4: 4–7, 858. sz., Kazinczy Révai Miklósnak, Január 4d. 1806. 6.

⁷⁵ Kazinczy F. (1807), in: Szalai A. szerk. 1980, 429.

⁷⁶ *KazLev* 4 : 252–254, 966. sz. Kazinczy Révai Miklósnak. Aug. 5d. 1806.

⁷⁷ *KazLev* 4: 88–91, 893. sz. Kazinczy Nagy Gábornak, 16. Mart. 1806.; Az iméntinél harsányabban: *KazLev*, 13: 473–481, 3126. sz., Kazinczy Helmeczy Mihálynak, Febr. lld. 1816.. 481.

⁷⁸ „De én hallgatni fogok, míg a’ per köztetek véget nem ér – –, hogy a’ Publicum figyelme fel ne osztassék”. *KazLev* 4 : 252–254, 966. sz. Kazinczy Révai Miklósnak. Aug. 5d. 1806, 254.

⁷⁹ Doncsecz E. 2009, 1–19.

⁸⁰ Cáfolja meg „a’ Szédült Főnek is eretnekségeit, nem tsak a’ Debretzeni tévelygéseket”. *KazLev* 4: 346–348, 1006. sz. Révai Miklós Kazinczynak. Október 1. 1806.

⁸¹ Révai M. (1806) in: Szalai A. szerk. 1980, 299–335.

⁸² Horvát I. (1806), in: Szalai A. szerk. 1980, 337–393.

⁸³ Világosvári Miklósfi János, Fényfalvi Kardos Adorján és Boldogréti Víg László.

mocskot” ejtettek tanárukon mint ellenfelén, azaz mintha hitelt adna annak az elképzelésnek, mely szerint a nyelvésztől függetlenül jelenhettek volna meg azok az írások, amelyeket Révai jórészt saját nevében is publikált latinul. Hász-Fehér Katalin jó szándékú értelmezésében a nagy nyelvész háttérbe vonulása és a diákok szerepeltetése elsősorban az egyetemi tudós kör erősségét és az ellenfél érveinek gyengeségét hivatott érzéltetni. (Mint a tanítványok levelezéséből kiderül, professzoruknak 1806 novemberében összesen három tanítványa volt.)⁸⁴

Kazinczy a Sylvester-féle Grammatika kísérő szövegében, a nyilvánosság előtt, már patetikusan és látszólag minden kockázat nélkül nyilváníthatta elválaszthatatlan barátjának a halott Révait: „ő nekem barátom volt [...] Gyűlölt, bántott, üldözött volna bár, én őtet szerettem volna, mert lelkem lángot kapott az ő lelkétől.” (*Sylvester Gr*, XXXVI.) Miközben a mester írása az egyik tanítványnak tulajdonította – álnevén Boldogréti Víg Lászlónak –, hogy vitairatában engedély nélkül publikálta az ő Verseghyt degradáló magánlevelét (*Sylvester Gr*, XXXIX.), záró soraiban az ő „híre nélkül” történt kinyomtatást mégis Révai barátságának bizonyítékeként méltatja. (*Sylvester Gr*, XL.) Talán ettől sem független, hogy a tanítványok borzadásra készítőnek ítélték jellemét: „a’ jó barátságnak titkait ki fedezni, kürtölni nem szégyenli” – írták a „lángot kapott” lélek imént idézett valomásáról – hozzáfűzve, hogy „sokat áldozván önnön szeretetének hamar tsapodárkodik. Még nagy Mesterünk emlékezetére is kér. Már ezen szovakra, a Debreczeni nagy Grammatica elhalványodnék; vallyon Révai az Elízeumban reájok nem borzadott é fel?”⁸⁵ E háttér információra tekintettel is elgondolkodtató Kazinczy levele, melyet pontosan egy hónappal később küldött („Boldogréti”) Horvát Istvánhoz: „úgy tettem, mintha neheztelnék azért, hogy a’ levél hírem nélkül adatott-ki. Ha valóban nehezteltem volna is, neheztelésem Révait fogta volna illetni, nem Boldogrétit.”⁸⁶

Az iméntiekkel ellentétben már 1807 augusztusában többeknek panaszkodott levelének felhasználására, mint felháborító eljárásra.⁸⁷ A széphalmi vezér jól tudta, hogy a „betsúszott” levélhez hasonló (hozzájáráulás nélküli) közléseket már az antik klasszikusok etikátlannak minősítették.⁸⁸ Két évvel korábban azonban, az Árkádia-perben, mégis elégséges okot talált Kis Imre magánlevelének közlésére.

⁸⁴ Hász-Fehér K. 2000, 106.; Vö. Soós I. 1990, 32.

⁸⁵ Soós I. 1990, 20. Ferenczy János Horvát Istvánnak, Bécs, 1810. február 20.

⁸⁶ KazLev 7:302–306, 1680.sz., Kazinczy Horvát Istvánhoz, Mart. 12d. 1810. Horvátnak aligha volt tudomása arról, hogy a szövegbe kerül Kazinczy levele. A mester itt jelzi, hogy a kezdetektől tisztában volt a vitairatok szerzőségével. Vö. Doncsecz E. 2009, 13.

⁸⁷ Bartók I. – Stemler Á. 2011, 80.

⁸⁸ „...[H]írem nélkül, közre eresztetni; amit hogy a becsület érzése tilt, legalább Cicerónak Filippikáiból megtanulhatta volna...” panaszkodott Kölcseyre, aki éppen a Kazinczy hibájából megvalósult plágium ellen tiltakozott. Kazinczy F. (1826), in: Szalai A. szerk. 1980, 572.

„[M]ások’ munkájiból ...egy újat ... ’s ki tudja, nem vétkesebbet-e”

A magyar nyelv ügyének forrongását mutatja, hogy Benkő Loránd a 18. század második feléből 34 „nyelvtan-szerű”, normatív jellegű művet dolgozott fel, közülük 31 grammatika az utolsó három évtized terméke volt.⁸⁹ A hasonló pezsgő korszakok egyik jellegzetessége, hogy vannak eredmények, amelyek inkább tartoznak az adott korhoz, mint konkrét szerzőkhöz.⁹⁰ A kortársak rezonáltak egymás munkáira, a csúcsra érkező Révai is megismerte a többi hazai nyelvtant. A „neki tulajdonított terminológiát kora nyelvtanaiból vette át”, az ikes ragozásra vonatkozót például Vályi Andrástól, akinek kéziratban maradt művét vele lektoráltatta a Helytartótanács, Vályi pedig Pereszlényi és Szenci Molnár nyelvtanából merítette.⁹¹ A *DGr*-t alkotó társaság joggal hirdette, hogy sok felfedezésében „első jeget tört”, (*DGr*, XXVI.) de ebben a közérzetben rajtuk kívül is sokan osztottak, mert szinte minden nyelvtaníró tisztázott bizonyos részleteket, így „a problémák egyre mélyebb összefüggésekben tárultak fel.”⁹²

A Hadi és Más Nevezetes Történetek bécsi szerkesztőségének felhívására másfél év alatt négy, majd egy ötödik pályázat is beérkezett, melyeket a kolozsvári, nagyenyedi és végül a debreceni bíráló bizottságokhoz juttattak. „A’ vizsgáló Tudósok” elismerték három pályamű tudományos jellegét, azonban a debreceniek sok olyan részletkérdést érzékeltek, melyek a „nyelvtanító könyvekből vagy kimaradtak, vagy változást kívánnának...” (*DGr*, VII.) Megjegyzéseiket eleinte toldalékként szándékoztak a nyertes grammatikához csatolni, majd munkájuk egyre terjedelmesebbé gyarapodva – vélhetőleg a kiadvány belső ellentmondásait kerülendő – művük önálló közreadását javasolták. Mivel a díjazott pályaművek mindegyikének voltak közhasznú egyedi értékei – kiváltképpen érvényes ez Földi János és Gyarmathi Sámuel munkáira – megoldást kínálhatott volna több kiadvány megjelentetése, de az illetékesek nem találtak erre lehetőséget. (A hasonló helyzetek feloldását segítette, hogy a Prónay-féle pályázat elbírálása után újabb finanszírozó fedezte mindhárom díjazott dolgozat kiadását.)⁹³

A bécsi szerkesztőség elfogadta a debreceni javaslatot, és döntését közhírré tette.⁹⁴ (*DGr*, VIII.) A széphalmi mester joggal kifogásolhatta volna a pályázati

⁸⁹ Benkő L. 1960, 323.

⁹⁰ Kelemen J. 1977, 11–12.

⁹¹ R. Hutás M. 1972, 13–25, és 28.

⁹² Uo. 22.

⁹³ Tóth K. 2007, 159.

⁹⁴ „Görög és Kerekes” két ízben is elküldte az általuk sürgetett debreceni nyomdakéziratot a mecénás Széchényi Ferenc grófhhoz, másodjára már az előszóval együtt. Antal A. 2013, 486.

feltételek menet közbeni megváltoztatását,⁹⁵ ő azonban sokkal tovább merészkedett: plágiumra utalva, folyamatban lévő hadjáratához társította az ügyet. Ami e kérdés jogi hátterét illeti, a szerzői jogok első német szabályozása a *DGr* megjelenése táján, 1794-ben kezdődött Poroszországban, majd Badenban folytatódott 1806-ban.⁹⁶ A szabályozások legfőbb célja az „írói művek” jogosulatlan utánnyomásának megakadályozása volt. Noha a plágium fogalma az ókortól ismert, jellemző a szellemi tulajdon korabeli értelmezésére, hogy Magyarországon a 19. század első harmadában még jó néhány fordítást nyomtattak ki az eredeti alkotás szerzőjének feltüntetése nélkül, a szereplőknek magyar nevet adva. (A korszak több kiemelkedő alkotása idegen nyelvű minták, előzmények és szövegek felhasználásával valósult meg, így Katona József fő művének néhány részlete, köztük a Tiborc panasza is fordítás.)⁹⁷

Tanulságos, hogy az irodalmi vezér önmagával szemben ezen a téren is mennyivel engedékenyebb volt.⁹⁸ Az ő nevéhez fűződik 19. századi irodalmunk legismertebb plágium ügye, az „iliászi pör” is: a mester 1823-ban Vályi Nagy Ferenc sárospataki tanárnak adta tovább a Kölcsey által fordított *Iliász* elkészült részleteit, aki ezt a szerző nevének említése nélkül, változtatlanul felhasználta. A kötetet *Kazinczy adta közre*, az eljárást az utólagos vita során is jóváhagyta, tulajdonképpen a szabad felhasználás jogát védelmezve.⁹⁹

Amint ezt korábbi munkáimban összegeztem, a *DGr* alapos hazai és nemzetközi kitekintéssel íródott,¹⁰⁰ tartalmilag nem csupán a pályázatot kiíró szerkesztőséget győzte meg. A felvilágosodás kori nyelvtani szakirodalom összegzője szerint:

„A kornak szempontunkból kétségtelenül kimagaslóan legjobb nyomtatott nyelvtana a Debrecenben készített Magyar Grammatika volt. [...] Kiválóságában

⁹⁵ A bécsi lapszerkesztők 20 arany jutalmat és 150 kinyomtatott példányt ígértek a legjobbnak, a többi pályázó nevének a kiírás szerint nem lett volna szabad megjelennie. Az eredeti határidő a következő év július 13-a volt, de mindvégig, másfél esztendő elmúltával is fogadtak be pályázatot. (Hadi és Más Nevezetes Történetek, 1789. szeptember 25, 284.) A pénzkeret Nunkovits György 30 aranyával tovább növekedett, de a debreceniek lemondtak a jutalomról. Földi János neve, első helyezése és díjazása (26 arany) megjelent a *DGr* bevezető írásaiban.

⁹⁶ Neumer K. 1998, 121.

⁹⁷ Legeza D. 2015, 103. és 105. 103. és 105.; Mezei P. 2004, (A tanulmány 4., *A szerzői jog szabályozása hazánkban* c. alfejezete.)

⁹⁸ Hosszú évekkel később (1816-ban) felháborodást keltve adta át az öt magasztaló Helmezy Mihálynak Kölcsey és Szemere jegyzeteit. Tolnai V. 1929, 129.

⁹⁹ *Az Iliászi pör 1823-1826*, in Szalai A. szerk. 1980, 565-580. „Vétek volt-e az, hogy Kölcsey fordítása közöltetett Vályi Naggyal? vétek volt-e, hogy ő azt szem előtt tartotta?” *Kazinczy Ferenc nyílt válasza*, Uo. 572.

¹⁰⁰ Gáborjáni Szabó B. 2023, 4–5, 13–14, 29.

nyilván szerepe van a Földi-féle kéziratok nyelvészeti felhasználásának is; az 'egybeállítók' érdeme mégis elvitathatatlan. Egyöntetű, pontos, következetes és a táji sajátosságoktól többnyire mentes [...] saját nyelvi gyakorlata az egykori írásbeliségnek a legtöbb esetben (persze nem mindig!) eszményi kifejezője. Viszonylag kései megjelenése (1795) ellenére már vizsgált korunk végén irányító szerepet kapott.”¹⁰¹

Egyezések és különbségek

A pályázók és a bíráló bizottságok esetében is természetes, hogy tucatnyi kortársi próbálkozás mellett ismerték a klasszikus hazai előzményeket. Az utóbbira utal, hogy a *DGr az Ige szófaját*, míg Földi és Gyarmathi a németből átvett *Idő-szót* alkalmazta. (Az *Ige* első ismert szófajjelölő jelentésének előfordulása a nyelvitaníró Szenci Molnár Albert 1604-es latin-magyar szótárához köthető: Verbum=Ige.) Domokos Lajos igen büszke volt anyai dédapja, Komáromi Csipkés György nyelvészeti teljesítményére. A hazai értelmiségi elit általánosan használt grammatikai fundamentumához tartoztak Szenci Molnáron és Komáromi Csipkésen kívül Gelei Katona István – aki a tudatos szóalkotás jogát is hangoztatta –, illetve Tótfalusi Kis Miklós munkái, a belőlük is merítő Pereszlényi Pál, majd Tsétsi János műve, amely megjelent a Párizs Pápai szótár összes kiadásában. (A szakirodalom ezen túl is több 17. századi teológus-fordító-grammatikus törekvéseiről tud, akik derékhadának köteteit nemritkán a cívisváros adta közre.)

Bár Gyarmathi Sámuel munkája nem pontosan az, amit a kiírók vártak, összehasonlító nyelvtudományunk úttörője remek *nyelvtanító könyvet* alkotott, az idegen nyelvűek nehézségeivel is számolva, a ragozások táblázataival gazdagon illusztrálva.¹⁰² Ő is „kedvetlen” hangzásúnak ítéli a -tattatik, -tettetik szenvedő formát, de helyteleníti a kazinczyánus tábor terjengősséget csökkentő, ma már megszokott (azaz helyesnek érzett) csonkolásait, pl. a *kergettetések* helyett a *kergetések* alkalmazását.¹⁰³ Egyes utópisztikus elképzeléseit ortográfiairól – mint az y elhagyása és apró vonással helyettesítése a kettős betűk esetében – a tipográfia esztétikai szempontjaival indokolta.¹⁰⁴ Annak ellenére, hogy ráértett az ikes ragozás jelentőségére – „méltán gyaníthatni, hogy valaha minden idő-szó [ige] ik-be végződött”¹⁰⁵ – Révai rendkívül keményen megbírált „súlyosan és irtóztató módon összehordott” hibáit a szabálytalan igék táblázatában.¹⁰⁶

¹⁰¹ Benkő L. 1960, 327–328.

¹⁰² Gyarmathi S. 1794.

¹⁰³ Uo., 158–159.

¹⁰⁴ Uo., 392–396.

¹⁰⁵ Uo., 175.

¹⁰⁶ R. Hutás M. 1972, 30.

Mint Sebestyén Árpád megállapítja, a nyelvtankönyvek (így Földi munkája és a *DGr*) felépítését jórészt a hagyomány diktálta Szenci Molnáron és Sylvesteren át egészen Donátusig visszamenően, ugyanakkor arra is figyelmeztet, hogy a *DGr* részletesen, nagy terjedelemben és jó színvonalon tárgyal Földinél "kimaradt" témákat.¹⁰⁷ Bár a tartalmi azonosságok a közös források miatt sem feltétlenül jeleznek átvételt, – hiszen az egymás pályázatait nyilván nem ismerő Földi és Gyarmathi Sámuel munkái között is sok azonosság van – a szakirodalomban megjelent az a revelatív elszólás, mely szerint a *DGr*, Kazinczy és Gyarmathi egyaránt Földi tanítása szerint írnak, mert a helyesírásban az etimológiát tartják irányadónak.¹⁰⁸ (Levelezésbeli előzményekre is gondolva: post hoc, ergo propter hoc, azaz időben Földi után, tehát neki köszönhetően. Amint ezt az említetteknek kivétel nélkül tudniuk illett, Gelei Katona István püspök már 1636-ban világosan kifejtette az etimológiai alapelvet, az irodalmi vezér pedig időnként a legkiválóbb nyelvészeknél is jobb érzékkel döntött helyesírási kérdésekben.)

A szakirodalom általában Kazinczy barátjaként emlegeti Földi Jánost, kapcsolatuk azonban nem pusztán elhidegült, de levélváltásaik kibékíthetetlen nézetkülönbségekről is árulkodnak.¹⁰⁹ Kölcsey Ferenc kazinczyánus korszakában Debrecziano-Revaianusnak titulálta a széphalmitól eltérő ízlésűek táborát.¹¹⁰ Több tekintetben és az iméntinél megalapozottabban érzékelt rokon jellegűnek Földi és a *DGr* szemléletét. Híres kritikájában (ezúttal tévesen) úgy vélte, hogy Csokonai „Földi által vezetettvén [...] kezdette [...] kiáltozni, hogy a köznéptől kell magyarul tanulni.” Földi azonban ilyet bizonyosan nem kiáltozott: a *DGr* legfontosabb elemének, az irodalmi vezért leginkább irritáló központi üzenetnek, a „köznépi” normának nyoma sincs az ismert pályamunkákban, így a Földiében sem.¹¹¹

A lényeg azonban az előzményekből is nyilvánvaló: a *DGr* közreműködői és Földi János minden pályaműtől függetlenül – debreceni neveltetésüknek kö-

¹⁰⁷ Sebestyén Á. 1997, 29–31.

¹⁰⁸ Simai 1912, 177–186, 181.

¹⁰⁹ „Ez a' jó Magyar fület nagyon sérti.” *KazLev*, 2:304–308, 427. sz., Földi János Kazinczynak, 12-ik Augst. 1793, 306.; *KazLev*, 2:153–158, 358. sz., Földi János Kazinczynak, 5-ik, [Február] 1791, 155–156.

¹¹⁰ Kölcsey 1960, 184. (Kölcsey Ferenc levele Kazinczyhoz, 1815. május 30.)

¹¹¹ Földi szerint „a' ... Köz nép szájában a' szók hamar ficzomodnak.” Földi 1912, 112.

szönhetően is – egyetértettek a magyar nyelv természetének és sajátosságainak védelmében.¹¹² Folyton a „füleiket hasogatta” az újszerű szépség kazinczyánus divatja, a soloecizmusok alkalmazása és általában az idegenszerűség,¹¹³ mint stiláris eszköz. Eltérő magyarázattal, de lényegében egyetértettek az -odik, -ődik forma használatában és a Kazinczynak oly fontos barátné éles elutasításában is. Különbség forrása viszont, hogy Földi nem a litteraria nézőpontjából közelít: folyóiratok korrektoraként nézte a szépirodalom, az írók szükségleteit, akik „vétenek gyakorta a’ Magyarság ellen”.¹¹⁴ Az ő érdekükben szólt a nyelv pallérozásáról is.

Földi munkáját a *DGr*-val összehasonlítva, a magyar nyelvészeti szakkifejezésekre hol az egyik, hol a másik fél talált frappánsabb megoldást.¹¹⁵ A kazinczyánus kritikához képest ugyanakkor meglepő, hogy a *DGr* ellenvéleménye többször áll közelebb mai nyelvhasználatunkhoz, mint az általa vitatott műveké. Földi, Révai és sokan mások „a vitézek vérek”-et emlegetik, a *DGr*-ban a „vitézek vére” olvasható. Földi illetlennek tartja a családnevek hagyományos írásmódját (pl. Paál) a *DGr* szerint ez nem tartozik a Grammatika illetékességi körébe. A *DGr* kifejezetten Földit korrigáló megjegyzése szerint „Asszonyról vagy leányról szólni így: Ötsém Asszony [...] képtelenség.”¹¹⁶ A nyelvészeti kérdésekben megnyilatkozók azonban saját környezetük nyelvhasználata alapján ítélték helyesnek vagy helytelennek más tájegységek beszédmódját, így Debrecenben már képtelenségnek tűnhetett az a kifejezés, melyet a Partium még széles körben használt.¹¹⁷ Egy iméntihez nagyon hasonló, tájegységekhez köthető esetben Kazinczy

¹¹² Minden nyelvet „önnön természetében” kell vizsgálni, a „Nyelvkönyvet kell a’ Nyelvhez alkalmaztatni, nem pedig a’ Nyelvet a’ Nyelvkönyvhöz, még pedig idegen Nyelvkönyvhöz.” Földi 1912, 15. és 30. A Kollégium dunántúli diákjain, így Pálóczi Horváth Ádámon is érzékelhető a „debreceniség” Kazinczyt kétségbe ejtő, letörölhetetlen bélyege. Horváth Ádám Kazinczy Ferencnek, 1806. jún. 24., in *KazLev*, 4:203–206, 944. sz., 205–206.

¹¹³ „[I]smét szerencséseknek hírleltetnek a’ Svédek az Oroszok ellen a’ szárazon letteknek lenni”. Földi 1912, 278–279.

¹¹⁴ Földi J., 1912, 9.

¹¹⁵ Uo.: Pl. az **és**, **is** *copulativae* magyar megnevezése Földinél „*egybe fűző*”, a *DGr*-ban „*öszve kötő*”, a **vagy**-**vagy**, akár-akár *disiunctivae* Földinél „*meg választó*” a *DGr*-ben „*különválasztó*”. A **ha**, **hogya** (conditionalis) neve viszont napjainkból tekintve Földinél szerencsésebb: „Feltételt jelentő” a *DGr*-ban viszont „Feltehető”. Földi „míveltető” ígéről, a *DGr* „tselekedtető” ígéről szól.

¹¹⁶ *DGr*, 19.

¹¹⁷ Az „Ötsém Asszony” használata egyértelmű: Tisza I. László özvegye pl. temetési verszetében búcsúzkodott „*Testvér Öttsétől*, Ballyogi Hégen Szénás *Kata kis-Asszonytól*”. Lásd Keresztesi József, *Halotti cupressus* [ciprus ág]... Nagy-Váradon, Bálint Ignácz János, 1784, 23.

szószéken hallható papos modorosságként gúnyolta a szóvégi kettős -nn végződést, holott ez az írásmód nyilvánvalóan kiejtési sajátságot tükrözött.¹¹⁸ Az is a debreceniek mellett szólhat, hogy definícióik gyakran világosabbak az általuk bírált művekben foglaltaknál, ráadásul régies találásukon kívül alig különböznek attól, amit napjaink iskolái tanítanak.¹¹⁹

A plágium vád utóélete

Az a tény, hogy a kor kiforratlan viszonyai között csupán Kazinczy tette szóvá a pályázati feltételek menet közbeni megváltoztatását, arra utal, hogy a történet a „szabados bosszú” és az „átkozott szabdalások”, a vélt vagy valós sérelmek megtorlásaként is értelmezhető. A lényeg, a konfliktus kiinduló pontja azonban irodalmunk Kazinczyétól eltérő, Csokonaival fémjelzett útjának vállalása vagy elvetése volt. A háttérben mindvégig munkált mindaz, amit az irodalmi vezér elutasított: a *DGr* törekvése a nemzeti sajtások védelmére,¹²⁰ a köznépi norma, a közösségi nyelvszokás, az a felfogás, amelynek értelmében a „kollektív megelőzöttség” elsőbbséget élvez az író privátnyelvi megoldásaival szemben.¹²¹ A széphalmi mester álláspontját valamelyest enyhíti és magyarázza, hogy ez a szemléleti váltás és a köznépi provokáció nem csupán az ő nézeteit sértette – azt az író, aki ellenkezett a populáris irodalom és a közköltészet ízlésvilágával, akit irritált az „irodalom csőcseléke”¹²² – de szemben állt ez az egész kor uralkodó értékrendjével. Néhány ponton Révai Miklós Adelung fordítása is a probléma lényegére mutat: „Ha ki ott, a’ hol nemesen kellene gondolkodnia, a’ köz népnek alacsony nyelven beszél: elárúlja magát, hogy a’hoz hasonló ízlésében ’s erkölcsében. Az ilyen söpredéktől tisztának kellene lennie kiváltképpen a’ költés nyelvéné.”¹²³

¹¹⁸ *DGr*, 11. A „házbann, régenn, otthonn” típusú változatokról Vö. Bárczi G. – Benkő L. – Berrár J. 1967, 564.

¹¹⁹ Az ige definíciója pl. *DGr*, 74.: „Az Ige olyan Szó, vagy a Beszédnek az a Része, melly vagy lételt, vagy tselekedetet, vagy szenvedést, vagy valamelly állapotot jelent, még pedig úgy, hogy ezeknek Móját, Idejét, Számját, Személyeit is meghatározza...”

¹²⁰ A saját nyelviség megbecsülése a kor legjelentősebb európai nyelvészleleti fordulatával áll összhangban. Margócsy I. 1988.

¹²¹ S. Varga P. 2005, 290, 344. és a hagyományközösségi paradigmával kapcsolatos alfejezetek.

¹²² Kazinczy *Tövises és virágok* c. kötetének címlapján mottóként idézett Goethe verssor azt hirdeti, hogy a szellem és a művészet alkotásai a Pöbel – Kazinczy saját fordításában az „alja nép” – számára nem léteznek. Törekvéseinek lényegi eleme saját szavaival: „A’ Grammatica’ törvényeivel és a’ szokással meg nem eggyező szóllás...” Vö. Kazinczy F. 1811, 43.

¹²³ A fordítást lásd Révai M, 1973, 50. Levelezése szerint azonban a nyelvtudóst egyáltalán nem botránoztatta meg a *DGr* köznépi normája!

A folytatás már Toldy Ferencre bízott, aki kézhez kapta Kazinczy hagyatékának szelektált és értelmező jegyzetekkel ellátott változatát, és Csokonai hátrahagyatékában,¹²⁴ a költőt kasztrálás nélkül kiadó egykori debreceni diák, Márton József becsmélésében,¹²⁵ illetve a DGr lejárataiban¹²⁶ a széphalmi mester intenciói (és a kor irodalomszemléletével) összhangban cselekedett.

Földi János művét megjelentetése után többen – szakirodalmi támpontok hiányában – a halála után ismét kultikus tiszteletnek örvendő irodalmi vezér¹²⁷ útmutatását követve olvasták. E szerzők közül Simai Ödön sajátos „kétfrontos harcot” vívott. Egyrészt Márton József kutatójaként beszámolt Kazinczy debreceniek elleni „kérelmelhetetlen gyűlöletéről”,¹²⁸ ennek hatását azonban csak Márton vonatkozásában mérlegelte. Eljutott addig a szerény felismerésig, hogy a DGr „nem minden jó, helyes tanítása származik [...] forrásaiból”,¹²⁹ de a Grammatikát két mű kompilációjának vélte, jóllehet ugyanitt Földi teljesen áldogozott, sőt bővített kiadásáról is szól.¹³⁰ (Azt a kazinczyánus tévtanítást is hirdeti, mely szerint a DGr minden újítást ellenzett, holott e mű részletezi az új szavak alkotásának „egyedül üdvözítő” analógiás szabályait.) Simai nézeteit az elsők között korrigálta R. Hutás Magdolna, aki szerint a grammatika szerzői csupán reagáltak „a korukbeli nyelvtanok megjegyzéseire”.¹³¹ A. Kövesi Magda szintén megállapította, hogy Földi és a DGr egyezéseinek többsége (jórészt a nyelvészeti szakkifejezések is) megtalálható a korábbi német, latin és magyar nyelvű magyar grammatikákban. Az etikai vádakról úgy vélekedett, hogy a *DGr* alkotói ugyanazt tették, amit Földi, Gyarmathi, Révai, Verseggy és mások: a meglévő forrásokat értelmezték, kiegészítették, kijavították, bővítették és saját nyelvszokásuk alapján kidolgozták.¹³²

¹²⁴ Csupán a Csokonai-életmű közreadásakor publikálta, hogy a maga korának kimagasló alakját Kazinczy és Kölcsey tekintélyének engedve értékelte mélyen rangján alul. Csokonai M. 1844, XCVI.

¹²⁵ Márton József „ragaszkodásával a debreceni iskolához nagy mérvben terjesztője lett a nyelvrontásnak” írja Toldy F. 1872, 1:173, Vö. Simai Ö. 1902, 3.

¹²⁶ Toldy szerint a *DGr* „bemocskolta az öszves református irodalmat is úgy, hogy ennek állandó becsű művei is ma már botrányozás nélkül nem olvashatók.” Toldy F. 1872, 1.k.148.

¹²⁷ Margócsy I. 1997, 53–57.

¹²⁸ „A halhatatlan Kazinczy szelleme is meg fog bocsátani, ha a »mester«-re ráolvassuk, hogy a debreceniek ellen való kérelmelhetetlen gyűlölete, s nyelvújításbeli túlzásai ragadták ezen nyilatkozatokra”. Simai Ö. 1902, 4.

¹²⁹ Simai Ö. 1912, 182.

¹³⁰ Uo. 178. és 185.

¹³¹ R. Hutás M. 1972, 14.

¹³² A. Kövesi M. 1956, 58.

Összegzőképpen elmondható, hogy mindazok, akik az elmúlt több mint kétszáz esztendőben a széphalmi mester olvasata felől közelítettek a Debreceni Grammatikához, bizonyos mértékben éltették az ő elfogultságait, és az így kezelt írások tömegére tekintettel ez a hatás még sokáig érvényesülhet. Tóth Péter például tüzetesen feltárta a DGr kezdeti sikerének és gyors terjedésének nyomait, egy szempontból mégis tovább vitte Kazinczy álláspontját, arra hivatkozva, hogy a bécsi szerkesztők nem biztos, hogy megkérdezték az új kiadványról Földi János véleményét.¹³³

Epilógus: Botlás, és a „szelíd elnézés” jussa

DGr szerzői közül három (Hunyadi, Domokos és Szikszai) a Sylvester Grammatika megjelenésekor már nem élt. A szerkesztő Benedek Mihály, akinek püspökként kerülnie illett e mocskolódó vitát, egy lelkes ifjú kazinczyánus közvetítésével válaszolt a mester azon kérdésére, hogyan vélekedik Debrecen az ő vádjairól, azaz „hibái fel fedeztetéséről”: a város „a' Tekintetes Urat a' Debreceni Grammatica (Redactora) eránt való ellenségeskedéssel vádolja, 's azt állítja hogy azon szép érzésű Lélek, melly a' Gessner fordítójában, 's az Orfeus kiadójában tündöklött, meg változott, 's Kazinczy többé magához nem hasonlít.”¹³⁴

Az irodalmi vezér maga úgy érvelt a „kapóssá” tett *Sylvester Grammatikában*, hogy „A' szelíd elnézésre csak az tarthat számot, a' ki emberi gyarlóságból, maga elfelejtésével botlik: de a' ki botlásaiban is csálhatatlannak akarja magát tartatni, a' ki nem érzi hogy botlik, 's a' nem botlót vádolja botlással, az lemondott azon jusáról, hogy viszont őeránta is szelíd elnézéssel viseltessenek mások.”¹³⁵ Arról ezúttal nem nyilatkozott, hogy ez a megföllebbezhetetlen szentencia magára az ítélethozóra is érvényes-e. Azaz mit érdemel, aki módszeréről epigrammákban adja hírül, hogy ő „tudva 's akarva botol”?¹³⁶

Miközben az irodalom felkentjei körében még a század derekán is szalonképtelen volt a póriásnak bélyegzett tónus, a debreceniek sem érezhették magukat egyedül. Egy 1824-ben publikált pamflet szerint egy Kolomposi nevű vezéregyniség (akinek szerepe és szóhasználata Kazinczyéval azonosítható) elindult társával a Helikonra, mert a haza már életükben megajándékozta őket a halhatatlansággal. Az „alacsonyabb popularitással” hadakozó felfelé kapaszkodók szerint

¹³³ Tóth P. 1998, 49. Valójában hasonló esetben sem egy megkérdés, sem egy előzetes tájékoztatás nem kárpótol egyetlen publikációra törekvő szerzőt sem.

¹³⁴ KazLev 6: 118–120, 1371. sz. Kölcsey Ferencz Kazinczynak, Debreczen, Novembr. 12. 1808.

¹³⁵ Sylvester Gr, 1808. XXXVI.

¹³⁶ „Nem botol a' ki helyén tudva 's akadva botol” írja Soloecismusz c. epigrammájában a nyelvi normák tudatos megsértéséről. Kazinczy 1811, 3.

„Csokonay ugyan lyrisch költő, de többnyire, a' gulyások szájához illő.” A csúcsban tartózkodó üdvözültek azonban kiutasították az újonnan érkezőket.¹³⁷

A mester érdemeiről és botlásairól életében és halála óta is ellentmondásos képet kapunk. A születésének századik évfordulóján (1859-ben) tartott ünnepségek Kőszegtől Brassóig több mint száz településen alakultak nemzeti demonstrációvá. A szabadságharc leverését követő önkényuralom idején a nyelv kérdése egybeforrott a nemzeti törekvések lényegével, az ellenállással, így a közreműködők Krisztushoz és Mózeshez hasonlították az egykori politikai foglyot. („Úttörő vezér”, „Nyelvünk megváltója”, aki „egymaga volt egy egész irodalom”, aki népét „az ígért földjére” vezette.)¹³⁸ Írói kvalitásait már ekkoriban a maga helyén kezelték, ezért is különös, hogy nemzedékeken át érvényben maradt az ortológus-neológus fogalmának hamis beállítása. Az idegenszerűségek terén játszott szerepét azonban már az 1859-es centenárium tekintélyes szónoka (az ünneprengató ódi-umának kerülgetése közben is) kíméletlenül bírálta.¹³⁹

Következésképpen a Debreceni Grammatika értékelését generációkon át befolyásolta a kazinczyánus tábor felfogása, egy szemléleti- és stílári ellentét, és ennek háttérében az a tény, hogy néhány értelmiségi számára fontosabb volt Csokonai életműve, mint Kazinczy kizárólagos tekintélyének elismerése. A közülük támadt génuszt nem csupán zseniként tisztelték a 2000 fős debreceni diákság körében, de műveit ekkoriban már követendő példaként mutatták fel a Kollégiumban, a poéták osztályában.¹⁴⁰ A herderiánus népszemlélet és vele a köznép szelme, az a népinek mondott irányzat amelynek „mendikás” közegével is kapcsolatban élt Debrecen poétája, hamarosan megérdemelt helyére talált irodalmunkban. Akaratlanul is nagy botlása ez a széphalmi kinyilatkoztatásnak, melynek értelmében „ezeknek tanításai szerint literatúránk soha előbbre lépni nem fog...”¹⁴¹

¹³⁷ Az *Új szellem vagy is új magyarok útja Helikonra*, Szeged, 1824, 40., és 73.

¹³⁸ Az 1849 utáni politikai helyzet és egy „irodalmi szent” kanonizációjának kultikus összefüggéséről Dávidházi, 2004, 267–272.; Számos krisztusi allúzióról és a „magyar nyelv megváltásáról” lásd még Margócsy I. 1997, 52, és 55–56.

¹³⁹ „Honnan tanultuk mi azt, hogy nagy embereinknek árnyoldalait is bálványoznunk kell s egy nagy mozgalom minden nyilatkozata isteni kijelentés? Vajon örvendhetünk-e, midőn Kazinczy tévedéseiből elmélet, rendszer alakul egész az elhírhedt szócsintanig s minden idegenszerűséget az ő nevének varázsa fedez?” Gyulai P. 1914, 25.

¹⁴⁰ „A poétikában legelső nap a tanító példányokat olvasott Himfyből, Csokonaiból (Diaetái Múzsza) és Mátyásiból”. (Kölcsey levele Szemere Pálhoz, 1833. márc. 20.) Idézi Zsigmond 1940, 52. A népes diáktömeg évenként szerterajzott az ország 39 vármegyéjében.

¹⁴¹ KazLev, 3 : 386–387, 786. sz., Kazinczy B. Prónay Lászlónak, Jul. 15d. 1805.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- A. Kövesi Magda (1956): *A Debreceni Grammatika és Kazinczy vádjai*. In: *Emlékkönyv Pais Dezső hetvenedik születésnapjára, Nyelvészeti tanulmányok*. Bárczi Géza–Benkő Loránd szerk. Budapest: Akadémiai Kiadó. 57–63.
https://real-eod.mtak.hu/14045/1/AkademiaiKiado_006161.pdf
- Antal Alexandra (2013): *A Bécsi Magyar Hirmondó mecenatúrájának működéséről (Görög Demeter levelei gróf Széchenyi Ferenchez)*. Magyar Könyvszemle, 129. évf. 4.sz.
https://epa.oszk.hu/00000/00021/00401/pdf/EPA00021_magyar_konyvszemle_2013_04_484-488.pdf
- Bartók István (2004): *Sylvester János grammatika-meghatározásának jelentősége és forrásai*, Irodalomtörténeti Közlemények, 108. évf. 4. sz., 405–422.
<https://real.mtak.hu/119807/1/Sylvester-utankozles-Magyarirodalomtortenet.pdf>
- Bartók István (2007a): „Nem egyéb, hanem magyar poézis” Sylvester János nyelv- és irodalomszemlélete európai és magyar összefüggésekben. Budapest: Universitas Kiadó, 2007.
https://epa.oszk.hu/00000/00001/00467/pdf/EPA00001_ItK_2008_5-6_746-764.pdf
- Bartók István (2007b): *Grammatica Hungarolatina – Editio Kazinczyana*. In: „Nem súlyed az emberiség!”... *Album amicorum Szörényi László LX. születésnapjára*. Jankovics József főszerk. Budapest: MTA Irodalomtudományi Intézet.
<http://www.iti.mta.hu/Szorenyi60/Bartok.pdf>
- Bartók István (2009): *Sylvester János Grammatica Hungarolatínája mint tankönyv Debrecenben a 18–19. században*, Magyar Könyvszemle, 125. évf. 3. sz., 344–356.
https://epa.oszk.hu/00000/00021/00383/MKszle_2009_3_04.htm
- Bartók István – Stemler Ágnes (2011): *Mivel meglett, most már tudjuk, hogy nincs Kazinczy Ferenc 1807. évi Sylvester-kiadása*, Magyar Könyvszemle, 127. évf. 1.sz., 72–86.
https://real-j.mtak.hu/6777/1/MKSZ_2011.pdf
- Bárczi Géza – Benkő Loránd – Berrár Jolán (1967): *A magyar nyelv története*. Benkő Loránd szerk. Budapest Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Bánfi Szilvia – V. Ecsedy Judit (2024): *Széll Farkas könyvtáráról*, Magyar Könyvszemle, 140. évf. 2. sz., 165–180. <https://doi.org/10.17167/mksz.2024.2.165-180> ;
<https://ojs3.mtak.hu/index.php/mksz/issue/view/1349/967>
- Benkő Loránd (1960): *A magyar irodalmi írásbeliség a felvilágosodás korának első szakaszában*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Bíró Ferenc (2010): *A legnagyobb pennaháború, Kazinczy Ferenc és a nyelvkérdés*. Budapest: Argumentum.
- Bódi Katalin (2015): *Portré – profil – avatar: az arckép funkciói a 18. századi kultúrában Kazinczy Ferenc példáján*, Alföld, 66. évf. 10. szám, 53–57.
<https://core.ac.uk/download/pdf/161040238.pdf>
- Borzsák István (1955): *Budai Ézsaiás és klasszika-filológiánk kezdetei*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Csetri Lajos (1990): *Egység vagy különbözőség? Nyelv- és irodalomszemlélet a magyar irodalmi nyelvújítás korszakában*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Csokonai Mihály (1844): *Minden munkái*. Nemzeti Könyvtár, Schedel [Toldy] Ferenc szerk. tan. Pest: Hartleben.

Dávidházi Péter (2004): *Egy nemzeti tudomány születése, Toldy Ferenc és a magyar irodalomtörténet*. Budapest: Akadémiai kiadó–Universitas Kiadó.

Debreceni Attila (2020): *A debreceniség, Kazinczy és egy nyelvi paradoxon születése in A debreceniség mintázatai: Városi identitás és a lokális emlékezet rétegei a kora újkortól napjainkig*. Fazakas Gergely Tamás főszerk., Bódi Katalin és Lapis József szerk. (Loci Memoriae Hungaricae 9) Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 24–71.

<https://dupress.unideb.hu/hu/termek/a-debreceniseg-mintazatai/>

Debreceni Grammatika (1795): [Benedek Mihály, Domokos Lajos és mások], *Magyar Grammatika, mellyet készített Debreczenbenn egy Magyar Társaság*. Bécs: A' magyar Hírmondó Íróinak Költségével, Alberti Betűivel.

https://real-r.mtak.hu/433/1/Magyar_Grammatika_Mellyet_Keszitett_Debr.pdf

Doncsecz Etelka (2009): „...de patvar horjon el benneteket! A' Kazintzi levele belé tsuszott”, *Egy engedély nélkül közzétett magánlevél visszhangja*. Sic Itur ad Astra, 20. évf. 61. sz.

https://epa.oszk.hu/01000/01019/00009/pdf/EPA01019_sic_itur_ad_astra_2009_61_1_19-138.pdf

Éder Zoltán (1990): *Sylvester grammatikájának utóéletéről*, Dolgozatok a magyar mint idegen nyelv és a hungarológia köréből. 19. szám. Budapest: ELTE BTK Központi Magyar Nyelvi Lektorátus.

<https://vmek.oszk.hu/24200/24206/24206.pdf>

Földi János (1912): *Magyar Grammatikája*. Gulyás Károly szerk. Régi Magyar Könyvtár 28., Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Kiadása.

http://real-eod.mtak.hu/3336/1/MTA_Konyvek_NC103170_000809134.pdf

Gáborjáni Szabó Botond (2022): *A »nyugati modell« és a »szép idegen« problematikája Kazinczy és a Debrecen kapcsolatában*. Irodalomtörténeti Közlemények, 126. évf. 4. sz., 511–519.

https://www.epa.oszk.hu/00000/00001/00526/pdf/EPA00001_ItK_2022_4_511-519.pdf

Gáborjáni Szabó Botond (2014): *Kazay Sámuel és a Debreceni Kollégium: Egy könyvgyűjtő patikus élete és gyűjteményének sorsa; Fejezet a historia litteraria magyarországi történetéből*. Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemények.

https://epa.oszk.hu/03300/03307/00045/pdf/EPA03307_egyhaztorteneti_2015_01_163-166.pdf

Gáborjáni Szabó Botond (2023): *Kazinczy és a Debreceni Grammatika – a mű és vitatott részeit*. Debreceni Szemle, 31. évf. 1. sz., 3–32. <https://ojs.lib.unideb.hu/szemle/article/view/12604/11081>

Gáborjáni Szabó Botond (2024): „Ah, az én Kazinczymat ölik! Ne hagyjátok!” – A Csokonai életmű „megjobbításának” kudarca. Debrecen és az Árkádia-pör „elmés tournürjai”, Irodalomtörténeti Közlemények, 128. évf. 4. sz., 463–503.

http://itk.iti.mta.hu/megjelent/2024-4/gaborjani_szabo.pdf

Gyarmathi Sámuel (1794): *Okoskodva tanító magyar nyelvmester*. Kolo'sváratt, Nyomtatott Hochmeister Márton betűivel.

Gyulai Pál (1914): *Emlékbeszédek*, I. Kötet, Harmadik, bővített kiadás. Budapest: Franklin-Társulat. <https://mek.oszk.hu/07300/07305/pdf/emlek1.pdf>

Hargittay Emil – Szelestei Nagy László szerk. (2007): *Debreceni értelmiségiek levelei Dobai Székely Sámuelhez*. Piliscsaba: PPKE Bölcsészettudományi Kar.

Hász-Fehér Katalin (2000): *Elkülönülő és közösségi irodalmi programok a 19. század első felében*. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó.

<https://dea.lib.unideb.hu/bitstreams/95df58a8-54c1-42ec-9887-f6cd53112968/download>

Horvát István,] *Versegi Ferencnek megfogvatkozott okoskodása a tiszta magyarságban, melyet [...] megbizonyít [...] Boldogréti Víg László*. Pesten: Trattner Mátyás betűivel, 1806. In: Szalai A. szerk. 1980, 337–393.

Horváth János (1931): *Kazinczy emlékezete*. In: Akadémiai Értesítő. Balogh Jenő szerk. XLI. kötet, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 259–281.

Kazinczy Ferenc (1789): *Szigvart klostromi története*. Fordítódott németből magyarra Bartzafalvi Szabó Dávid által. Pozsony: Fűskúti Landerer Mihály, 1787, Magyar Museum, második negyed, 178–187.

https://deba.unideb.hu/deba/magyar_museum/index.php?xf=mm_1_2_19_o

Kazinczy Ferenc (1806): *Csokonainak sírköve*. 1806. július 30., In: Szalai A. szerk. 1980, 400–402.

Kazinczy Ferenc (1807): *Felelet a Feleletre*. In: Szalai A, szerk. 1980, 429. (Megjelent 1807. jan. 21-én.)

Kazinczy Ferenc (1811): *Tövises és virágok*. Széphalom. https://library.hungaricana.hu/hu/view/BAZM_Sk_64/?pg=8&layout=s

Kazinczy Ferenc nyílt válasza (1826): Felső Magyarországi Minerva, 1826. In: Szalai A. szerk. 1980, 572.

Kazinczy Ferenc (KazLev, 1890–2013): *Levelezése*, szerk. (I–XXI:) Váczy János, (XXII:) Harsányi István, (XXIII:) Berlász Jenő és mások, (XXIV:) Orbán László, (XXV:) Soós István, 25 köt. (Budapest–Debrecen). https://deba.unideb.hu/deba/kazinczy_muvei/digitalizalt_vaczy.php

Kelemen János (1977): *A népszellem és a nyelv géniusza, Herder korai nyelvfilozófiája*. Klny. a Világosság decemberi számához, 18. évf. 12. sz., 3–35.

Kölcsey Ferenc (1960): *Összes művei 3: Levelek*. Szauder Józsefné–Szauder József szerk., Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.

Legeza Dénes (2015): *A plágium kérdéséhez: az utánnnyomástól az etikai eljárásig*. Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle, 120. évf. 4., sz. 99–112.

https://publicatio.bibl.u-szeged.hu/8566/1/03_04_A_plagium_kerdesehez_u.pdf

Margócsy István (1988): *A Révai–Verseghy vita*. In: Emlékkönyv a Szolnokon 1987. március 27–28-án lezajlott [...] Verseghy-tudományos ülésanyagából. Szurmay Ernő szerk. , (In memoriam Verseghy Ferenc 3), 48–59, Szolnok Verseghy Ferenc Megyei Könyvtár. <http://vfk.vfmk.hu/00000056/008.html>

Margócsy István (1997): *Magyarok Mózese, Az 1859-es Kazinczy ünnepségek nyelvhasználatához*. 2000 folyóirat, 11. sz.

Milbacher Róbert (2000): „...Földben állasz mély gyökökkel...”, *A magyar irodalmi népiesség genezisének akkulturációs módszere és pórias hagyományának vázlata*. Budapest : Osiris Kiadó.

Mezei Péter (2004): *A szerzői jog története a törvényi szabályozásig (1884: XVI. tc.)*. Jogelméleti Szemle, 3.sz.

https://epa.hu/05200/05288/00019/pdf/EPA05288_jogelméleti_szemle_2004_3_03.pdf

Neumer Katalin (1998): *Gondolkodás, beszéd, írás*. Budapest: Kávé Kiadó.

Rácz István szerk. (1981): *Debrecen története 1693–1848*. 2. köt. Debrecen.

Rácz Károly (1873): *Sinai Miklós sajátkezű naptári jegyzetei*. Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelmező, 4. évf., 555–564.

- [Révai Miklós.] *Versegi Ferencnek megcsalatkozott egyetlen mocskolódásai a tiszta magyarságban*, melyeket [...] méltán megdorgál Fényfalvi Kardos Adorján. Pesten: Trattner Mátyás betűivel, 1806. In: Szalai A. szerk. 1980, 299–335.
- Révai Miklós (1973): *A magyar szép toll*. Éder Zoltán szerk. és utószó. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Révész Imre (1966): *Bécs Debrecen ellen*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- R. Hutás Magdolna (1972): *Az ikes ragozás állapota Révai Miklós korában*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Sebestyén Árpád (1997): *Kétszáz éves a „Debreceni Grammatika,” Megjegyzések egy máig tartó vitához*. A Kossuth Lajos Tudományegyetem Nyelvtudományi Tanszékének Évkönyve, XXXIV, Debrecen, 21–41.
- https://epa.oszk.hu/02200/02298/00034/pdf/EPA02298_mnyj_1997_34_021-041.pdf
- Simai Ödön (1902): *Márton József mint szótáríró*. Nyelvészeti füzetek. Budapest: Athenaeum Nyomda.
- Simai Ödön (1912): *Földi János Magyar Grammatikája*. Közzéteszi Gulyás Károly, R. M. K. 28. sz. 303. 1. Magyar Nyelv, VIII, 177–186.
- Soós István szerk. (1990): *Horvát István és Ferenczy János levelezése*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézete.
- Sylvester Grammatikája (1808): *Magyar régiségek és ritkaságok*. Kiadta Kazinczy Ferenc, Első kötet, Pesten: Trattner Mátyás műhelyében, 1808. *Sylvesternek Magyar-Deák Grammatikája*. Új-Szigeten: 1539.
- Szalai Anna szerk. (1980): *Pennaháborúk: Nyelvi és irodalmi viták 1781–1826*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Sz. Kürti Katalin (1988): *A Református Kollégium és a képzőművészetek*. Debrecen: Déri Múzeum Évkönyve, 249–299.
- Toldy Ferenc (1872): *A magyar nemzeti irodalom története a legrégibb időktől a jelenkorig, rövid előadásban*. 3. kiad., 1–2 köt. Budapest: Athenaeum.
- Tolnai Vilmos (1929): *A nyelvújítás, A nyelvújítás elmélete és története*. Budapest: MTA.
- Tóth Kálmán (2007): *A Kultúr-Prónay-féle pályatétel*. Irodalomtörténeti Közlemények, 111. évf. 1–3. sz., 147–169.
- Tóth Péter, (1998): *Fejezetek egy grammatika regényéből*. Debreceni Szemle, 6. évf. 1. sz.
- S. Varga Pál (2005): *A nemzeti költészet csarnokai, A nemzeti irodalom fogalmi rendszerei a 19. századi magyar irodalomtörténeti gondolkodásban*. Budapest: Balassi Kiadó.
- Versegi Ferenc (1805): *A tiszta magyarság*, Pest. In: Szalai A. szerk. 1980, 214.
- Zsigmond Ferenc (1940): *A Debreceni Kollégium és a Magyar irodalom*. Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerület.